

Tvořivost a „nové“ [1991]

AVU, 15. 4. 1991

01

Problém tvořivosti je mnohem novějšího data než tvořivost sama. Je možno dokonce tvrdit, že lidé se ke své vlastní tvořivosti odedávna vztahovali s krajní opatrností, často až nedůvěrou, a bžď všude tam, kde se něčí tvořivosti něcoopravdu zdařilo, nejen druží, ale i on sám byl přesvědčen, že to nebylo „z něho“, ale že to byl jakýsi vyšší zásah, zásah shůry, čin bohů.

02

K pronikavé změně tohoto chápání, které můžeme doložit mnoha literárními citacemi (např. začátkem Iliady i Odyssey), došlo až v moderní době, která má amputovánu celou jednu dimenzi, do které náleží mj. bozi, a která zná jen lidskou subjektivitu a lidský aktivní subjekt, na něž převádí vše, co nelze objektivovat (tj. chápat jako „objektivní realitu“). Zvláštní důraz na subjekt je ohromně zesílen v romantismu, pro který je také v důsledku toho charakteristická jakási násilnost až agresivita, jak na ni u nás upozornil zejména Rádl (Romantická věda).

03

Romantismus také našel znovu cestu k jistým tématům starořeckých bájí a dramat, v nichž hrdinové, mimořádní jedinci, ale leckdy dokonce polobozi nebo i bozi podnikají čin, jímž se jakoby vymykají všemu dovolenému, tedy jímž se zároveň proviňují, ale zároveň pozvedají k velikosti, jež přesahuje jejich osudem jim uložené meze. Velmi pěkně to vystihuje Paul Ludwig Landsberg (Smysl jednání, in: Zkušenost smrti, s. 91–2). V našem kontextu to pak znamená spojování velké a náročné tvůrčí aktivity s příchutí vzpoury. (Lucifer = lucem ferre, přinášet světlo.) Jistým reliktem tohoto romantismu bylo i heslo Effenbergerovo, jež bylo tématem pro jedno číslo Analogonu: Tvorba protestem.

04

Máme tu před sebou dva extrémy: jeden předpokládá, že člověk nemůže, nemá a nesmí sám tvořit, vymýšlet a uskutečňovat něco naprosto nového, protože to je věc bohů. Ti si ovšem mohou člověka použít jako prostředníka; člověk pak jen slouží božské vůli a božských plánům. Může dokonce toužit po tom, aby sloužit mohl – a pak vzývá bohy nebo alespoň múzy, aby jeho ústy zpívaly (srv. Homér).

05

Druhý extrém předpokládá rovněž, že člověk nemá a nesmí sám tvořit, vymýšlet a uskutečňovat něco naprosto nového, ale nesdílí s prvním pojetím přesvědčení, že to principiálně dělat nemůže. Člověk je schopen to dělat, ale staví se tím proti bohům, uráží je tím a riskuje proto vše, především svou vlastní záhubu. Někdy jde toto druhé chápání tak daleko, že vidí cosi principiálně pozitivního v tom, že člověk nebo i polobůh či bůh obětuje sebe samého ve prospěch jiných (např. právě Prométheus ve prospěch lidstva).

06

Oba tyto nápadné extrémy mají tedy, jak vidno, cosi společného: předpokládají s jakousi sjednocující samozřejmostí, že tvorba nového je v lidských rukou čímsi nejen nebezpečným a problematickým, ale dokonce neřádným a řád (dosavadní řád) narušujícím a bourajícím a tedy protibožským. Z toho je patrné, že oba tyto extrémy mají své kořeny v době archaické, že jsou tedy nějak spojeny (jakousi pupeční šňůrou) se světem mýtu a mytologií.

07

Pojetí resp. chápání tvorby je, jak vidíme, velmi těsně spjato s celkovým vztahem ke světu vůbec a s pojetím lidského místa v něm a lidského poslání. To nás nutí k tomu, abychom revidovali všechny tyto zastaralé, i když někdy stále ještě i moderního a postmoderního člověka oslovující relikty dávných dob a dávných způsobů myšlení a abychom se pokusili najít pro lidskou svobodnou tvorbu a tvůrčí aktivitu nový výklad a nové pochopení.

08

Především musíme jasně a zřetelně položit otázku, odkud se vůbec ve světě bere něco nového. Celosvětově resp. kosmologicky zní tato otázka přesněji, když ji zasadíme do kontextu filosoficky reinterpretovaného jednoho ze zákonů termodynamických, nazývaného též zákonem entropickým. Jak v přírodě, tak ve společnosti, ale také v teorii informací (kdysi kybernetice) atd. pozorujeme, jak dochází k šumům, nepřesnostem, ztrátám čehosi dosud dosaženého.

Teprve poměrně nedávno bylo objeveno, že vedle entropických procesů musíme na všech úrovních počítat také s procesy opačnými, negentropickými, protientropickými.

09

Vědeckými prostředky, které máme k dispozici a na které se programově zaměřujeme (a omezujeme), můžeme dost přesně zjišťovat a kvantitativně postihovat (matematicky zpracovávat) pokles resp. úbytek informací, ale zatím nemáme způsob, jak myšlenkově uchopit „proces“ vzniku informací resp. informačních souborů. Dosavadní vědecké metody chtějí vyložit pomocí „náhod“ nejenom úbytek informací, ale také jejich vznik, shromažďování a proces jejich integrace do větších celků.

10

V této chvíli by nás to ovšem odvádělo od našeho tématu, a proto musíme nechat tuto cestu stranou. Plně se naproti tomu soustředíme na otázku, jak je tomu u člověka. Rozhodujícím motivem a snad přímo základem a prostředkem obratu ve způsobu myšlení o tvorbě se v posledních dvou staletích stalo rozpoznání, že člověk pracuje sám na sobě tím, jak mění svět kolem sebe. Toto rozpoznání, jež nemá obdoby ani ve starověku, ani ve středověku, a navíc které se prosazovalo jen pozvolna a krok za krokem, vede k docela novému chápání člověka a jeho povahy, jeho „bylostného určení“.

11

Mnohokrát jsme si opakovali, že člověk vlastně není to, co nebo kdo je, že je daleko spíše tím, kým (ještě) není, ale kým se svou vlastní činností, praxí stává (mluvili jsme o vykloněnosti subjektu do budoucnosti). V odkazu na to a v jisté reinterpretaci můžeme říci, že místem člověka ve světě a na světě je onona nebodová hranice mezi tím, co (už) jest, co se stalo, co je dáno, a mezi tím, co (ještě) není, co se (ještě) neuskutečnilo, ale co se má stát, co má být provedeno.

12

Druhotně toto pochopení může být po jistých úpravách transponováno i na nižší, předlidské a podlidské roviny, abychom nezůstali v zajetí antropologismu. Ale pro tuto chvíli se tomu vyhneme; jen si připomeneme, že i pro umění jsou kosmologické kontexty významné. Co z tohoto základu vyplývá ve vztahu k oněm dvěma na počátku zmíněným extrémům? Mám za to, že se tu rýsuje velmi přijatelné řešení. To, co „být má“, útočí nepředmětně na člověka, který má odpovídat aktivně a iniciativně: zachycením nápadu, myšlenkovým úsilím, jímž se z nápadu stává – tj. je vytvořena – myšlenka, pojetí, představa, rozvrh, a potom dalším úsilím, kdy je pouze promyšlené a představované uvedeno resp. krok za krokem uváděno v život, často ne pouze individuálně, ale přesvědčováním dalších, kteří jsou rovněž zváni ke spolupráci, atd.

13

Všechno, co „jest“, je tak uváděno ve vztah k tomu, co „přijítí má“ resp. co „býti má“. Bez toho, co „býti má“, nemůže být řeči o smyslu toho, co jest. Vše musí být tedy vztahováno k budoucnosti. Budoucnost rozhoduje. A tvorba znamená alespoň částečnou účast na budoucnosti tím, že něco z toho, co ještě není, ale „býti má“, je uskutečňováno. Není principiálně důležité, zda se tak stává jen v denním životě nebo ve vědě, v umění atd. To je jen zvláštní aspekt.